

TILSHUNOSLIKDA “KONSEPT” VA “KONSEPTOSFERA”**Bozorova Mahliyo Akbar qizi**

Termiz davlat pedagogika instituti,
Xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili magistranti.

Qodirova Muqaddas Tog‘ayevna

Termiz davlat pedagogika instituti, Phd.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11530833>

Annotatsiya. Ushbu maqola tushunchalardan tashkil topgan bilim sohasi sifatida tushuniladigan “konsept” va “kontseptosfera” tushunchalarini aniqlash muammosiga va uning tizimini tashkil etish muammosiga qaratilgan. Maqola kontseptosferaning tizim sifatida qay ma’noni anglatishiga asoslanadi, bu esa o‘z navbatida ierarxiya, tuzilish va ulanish parametrlari bilan tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: tushuncha, konseptosfera, kontseptual tizim, noosfera, murakkab tuzilma, tizimlilik.

«CONCEPT» AND «CONCEPTOSPHERE» IN LINGUISTICS

Abstract. This article focuses on the problem of defining the concepts of «concept» and «conceptosphere» understood as a field of knowledge consisting of concepts and the problem of organizing its system. The article is based on what is meant by the conceptosphere as a system, which in turn is characterized by the parameters of hierarchy, structure and connectivity.

Key words: concept, conceptosphere, conceptual system, noosphere, complex structure, systematicity.

«КОНЦЕПТ» И «КОНЦЕПТОСФЕРА» В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема определения понятий «концепт» и «концептосфера», понимаемая как область знаний, состоящая из концептов, и проблема организации ее системы. В основе статьи лежит понимание концептосферы как системы, которая, в свою очередь, характеризуется параметрами иерархичности, структуры и связности.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, концептуальная система, ноосфера, сложная структура, системность.

Konsept – u shunda narsaki, u so‘z belgisi semantikasida o‘zgarishlarga uchramaydigan va, aksincha, til-nutqning amaliy imkoniyatlarini yaratib va ularni tanlashda aniqlab, so‘zlashuvchilar fikrini mazkur tilda yo‘naltiradi. Konsept namoyon bo‘lishining birinchi

shakli obrazlardir. Konseptning mazmuni shakli ramzi belgi hisoblanadi. Real belgini boshqalardan o'zlashtirib bo'lmaydi; u tabiiy til taraqqiyoti natijasida tildan o'sib chiqadi.

Obrazni tasvirlash mumkin, tushunchani aniqlash mumkin, lekin belgini izohlash kerak bo'ladi. Belgi faqatgina obraz va tushunishni sintez qilmaydi, balki bundan chuqurroq - bu mavjudlik va borliq sintezi, konseptga uning shakllaridan biri sifatida yaqinlashishidir.

Hozirgi kunda kognitiv tilshunoslik jadal rivojlanish bosqichida bo'lib, bu soha bilan bog'liq masalalar dunyoning turli ilmiy markazlarida dolzarb hisoblanadi. Bu ilmiy yondashuvlar, kategorik va terminologik apparatlar, kognitiv tilshunoslikning asosiy vazifalari va tadqiqot usullarini tushunishda farqlarni keltirib chiqaradi.

Ushbu maqolaning maqsadi "kontseptosfera" tushunchasining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va uning tizimli tashkiliy xususiyatlarini ta'kidlashdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, kognitiv masalalarga alohida e'tibor N.D.Arutyunova, S.A.Jabotinskaya, A.N.Prihodko, V.I.Karasik, M.Svarz, V.Evans, G.Xarman, R.Jekendoff, G.Lakoff, ixtisoslashtirilgan ilmiy ishlarda berilgan. R. Langaker va ularning asarlarida inson tafakkur jarayonlarining turli tizimlari va ongda mustahkamlangan tushunchalar hisoblangan tilning kognitiv tahlili yoritilgan.

Konseptologiya fanlari bilan bog'liq ilmiy ishlar u yoki bu tarzda tizimlashtirish masalalariga bag'ishlangan. Ma'lumki, V. I.Karasik va V. A.Maslovalar "ko'p o'lchovlilik"ni tilga oladilar, S. A. Korashnaya "tushunchalarni birlashtirish" haqida yozadi, M. V. Nikitin "tizimli tashkilot"ga to'xtaladi.

A.N.Prihodko o'z asarlarida tilning kontseptual korpusini tashkil etish - bu ularning birligi va xilma-xilligidagi tipologik jihatdan har xil tushunchalar yig'indisi bo'lib, unda psixik obrazlarning butun palitrasi ma'lum naqshlar ko'rinishida tartiblangan, tamoyillar asosida shakllanganligini ta'kidlaydi. tuzilishi va tizimi.

Shuni ta'kidlash kerakki, har bir kontseptsiya tizimining o'ziga xos tashkil etilishi va tartibi mavjud, muammoning bunday ko'rinishi uni hal qilish uchun kamida ikkita yondashuvni ishlab chiqishga imkon berdi. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy lingvokognitiv tadqiqotlar ikkita yondashuvga yo'naltirilgan: lingvokognitiv va lingvomadaniy.

Shuni ta'kidlash kerakki, lingvomadaniy yondashuv milliy kontseptosferaning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga asoslangan bo'lib, u ong hozirgi madaniyatdan kelib chiqadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, «tushuncha» tushunchasi har qanday madaniyatning eng muhim birligi sifatida qabul qilinadi, u majoziy, kontseptual va baholovchi tarkibiy qismlarga ega bo'lib, oxirgisiga alohida e'tibor qaratish lozim. Lingvomadaniy yondashuv doirasida ish olib borayotgan olimlar Yu. S.Stepanov, V. I.Karasik, V. V. Chervoniy, N. F. Alifirenko va boshqalar.

Ikkinchi yondashuv, lingvokognitiv, dunyo haqidagi bilimning asosi “jamiyat kontseptsiyasiga kirish” ni ta’minlaydigan tushuncha sifatida aqliy ma’lumotlar birligida yotadi.

“Tushuncha” tushunchasini o’rganishda lingvokognitiv tamoyillarga sodiq qolgan holda uning asosiy va periferiya kabi atamalarga asoslangan maydon modeli ishlab chiqildi. Bu ilmiy yondashuv vakillari E. S.Kubryakova, Z.D.Popova, I.A.Sternin, V.N.Teliya va boshqalardir.

Kontseptsiya tizimlarini o’rganishdagi zamonaviy tendentsiyalarni hisobga olgan holda, «kontseptosfera» tushunchasiga bo’lgan munosabat asta-sekin o’zgarib borayotganini ko’rishimiz mumkin, chunki u endi ikki o’lchovli hodisa nuqtai nazaridan emas, balki murakkab konfiguratsiya sifatida ko’rib chiqilishi mumkin. to’lqin shaklidagi buzuv tekisliklarning. Shunday qilib, so’nggi yillarda “kontseptosfera” tushunchasi tubdan o’zgarganligi ma’lum bo’ldi - bu hodisani o’rganish olimlarga uning murakkab va ko’p qirrali mavjudligini tushunishga yordam berdi.

Shuni ta’kidlash kerakki, har qanday kontseptual soha nuqtai nazaridan har qanday ilmiy tadqiqot tizimlashtirish masalasini ko’rib chiqadi. Masalan, A. D. Belova “murakkab tuzilish”ni, V. I. Karasik va V. A. Maslova “ko’p o’lchovlilikni”, M. V.Pimenova har qanday kontseptual tizim lingvistik dunyo rasmining asosi ekanligini ta’kidlaydi va uni «dunyo va uning qismlarini tushunish va tasvirlash modellarining butun xilma-xilligi» sifatida belgilashga yordam beradi.

Shunday qilib, kontseptosferaning tizimli tashkil etilishi haqida gapirganda, olimlar o’zlarining birligi va xilma-xilligidagi tipologik jihatdan farq qiladigan tushunchalar majmuini tushunadilar, ularda aqliy tasvirlarning butun palitrasi tizimli va tizimli tamoyillar asosida ma’lum bir naqshlarda tashkil etiladi.

Har bir kontseptsiyaning o’ziga xos tashkil etish va tartib tamoyillariga ega ekanligi ushbu muammoni hal qilishda kamida ikkita yondashuvni ishlab chiqishga imkon berdi. Ilmiy ishlari nuqtai nazaridan ikkita yangi tushunchadan foydalana boshlagan birinchi olim, birinchisi “kontseptual soha”, ikkinchisi “kontseptsiya tizimi” edi.

Ushbu ikkita asosiy tushuncha o’rtasida jiddiy farqlar mavjud. Kontseptosfera - tashqi dunyoning turli belgilarini umumlashtiruvchi umumlashtirilgan tasvirlar, aqliy tasvirlar, sxemalar, tushunchalar, ramkalar, stsenariylar, gestalt shaklida mavjud bo’lgan uyushgan tushunchalar to’plami. Boshqa bir tushuntirishga ko’ra, kontseptsiya - bu har qanday etnik guruhning ko’rinmas halo bilan o’ralgan ma’lum bir psixologik tasvirlari to’plami.

Shuningdek, kontseptosferani tizimlar tizimi, madaniyatning “tushuncha saqllovchisi” sifatida qabul qilish mumkin. Bu tushuncha, shuningdek, “madaniyatning axborot bazasi”, o’ziga xos bank, alohida til jamoalari (etnosfera) tushuncha birliklarining depozitari sifatida ham tushuniladi.

Bunga qo‘shimcha, konseptosfera etnik guruhlarning yagona kognitiv-semantik uzluksizligi bo‘lib, u eng yuqori darajadagi axborot tizimiga kiritilgan - noosfera. Shu nuqtai nazardan, bu tushuncha “insoniyatning yagona kognitiv-semantik davomiyligi” sifatida tushuniladi.

Noosferadagi tushunchalarni global miqyosda o‘rganish filologiya fanining kuchidan tashqarida ekanligi, shuning uchun u o‘z e‘tiborini asosan ma‘lum etnik guruhlar tushunchasiga qaratadi.

Ko‘rib turganimizdek, konseptosfera o‘zining birligi va xilma-xilligida tipologik jihatdan har xil tushunchalar yig‘indisining ajralmas qismi bo‘lib, bu hodisa noosferaga integratsiyalashgan. Tushunchalarning butun palitrasi tuzilish va tizim tamoyillariga muvofiq yaratilgan ma‘lum va turli guruhlarini tashkil qiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, u og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan, predmetga xos va mavhum-ideal tushunchalarni o‘z ichiga oladi.

Etnos kontseptsiyasida shunday o‘ta mavhum ob’ektlar mavjudki, ularni shartli ravishda kontseptsiya g‘oyasi deb atash mumkin. Bu muammoga alohida e‘tibor S. G.Vorkachev tomonidan berilgan. He developed the idea that some concepts exist in the head of a person in form of a “linguistic-cultural idea” and it differs from other forms of consciousness. He gives such heuristic features of the concept idea: the content of the idea is not disclosed only by one definition, but it requires a set of various definitions.

Yana bir yondashuv mavjud bo‘lib, unga ko‘ra tushunchalar qatorlar, o‘zaro bog‘langan bog‘lanishlar, dunyo tasviri bilan solishtiriladi va ular qarama-qarshilik va ikkilik printsiplari bilan tartibga solinadi. Ko‘rib turganimizdek, har qanday konseptosferaning birinchi belgisi uning ko‘pligi bo‘lib, bu konseptosferaning so‘zlashtirilgan va so‘zsiz psixik birliklar yig‘indisidan iborat ekanligidan dalolat beradi. Kontseptosferaning ikkinchi muhim o‘ziga xos xususiyati tizimlilikdir. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, «kontseptosfera» tushunchasi ma‘lum bir milliy-madaniy mentalitetni ko‘rsatadigan har qanday jamoaning milliy miqyosda aniqlangan va minimallashtirilgan kontseptualizatsiyasi, zarur bilimlarning tuzilgan to‘plamidir. Tadqiqot istiqbollari dunyoning kontseptual ko‘rinishiga bo‘lgan qiziqishning ortib borayotganligi va olingan bilimlarning mantiqiy tuzilishi zarurati bilan belgilanadi.

Xulosa qilishimiz kerakki, konseptosfera - bu tizimlilik, yaxlitlik, aloqa va tuzilish tamoyillariga muvofiq tashkil etilgan til madaniyatining so‘zlashtirilgan va noverbalizatsiyalangan tushunchalar, milliy jihatdan belgilangan psixik birliklari.

REFERENCES

1. Исломов Ғ.М. Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши. НДА. – Тошкент, 2011 – Б. 7-8.
2. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш.-Тошкент, Маънавият. 2004. 124-бет.
3. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск: ТетраСистемс, 2008.
4. Joseph Goguen “What is a Concept?” Proceedings of the 13th international conference on Conceptual Structures July 2005 Pages 52-77.
5. Vorkachev S.G. Metodologicheskiye osnovaniya lingvokonseptologii// Teoreticheskaya i prikladnaya lingvistika. Выр. 3: Aspekty metakommunikativnoy deyatelnosti. Voronej, 2002